

Sintaktička i semantička analiza dopuna i dodataka u hrvatskom jeziku*

SARGADA

Matea Birtić
Siniša Runjaić

SARGADA

*Ova je prezentacija izrađena u okviru istraživačkoga projekta *Sintaktička i semantička analiza dopuna i dodataka u hrvatskom jeziku* – SARGADA (2019–04–7896), koji u cijelosti financira Hrvatska zaklada za znanost.

SARGADA

- *Naziv projekta:* Sintaktička i semantička analiza dopuna i dodatka u hrvatskom jeziku (SARGADA)
- *Datum početka:* 1. veljače 2020.
- *Datum završetka:* 31. siječnja 2024.
- projekt financira Hrvatska zaklada za znanost (HRZZ)
- *Šifra projekta:* 2019-04-7896
- *Voditeljica projekta:* Matea Andrea Birtić

SARGADA

- Suradnici na projektu:

1. dr. sc. Ivana Brač (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje)
2. Siniša Runjaić (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje)
3. dr. sc. *Ivana Oraić Rabušić* (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje)
4. dr. sc. Branimir Belaj (Filozofski fakultet Osijek, Odjek za hrvatski jezik i književnost), red. prof.
5. dr. sc. Irena Zovko Dinković (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za anglistiku), izv. prof.
6. dr. sc. Ismail Palić (Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik), red. prof.
7. dr. sc. Mia Batinić Angster (Sveučilište u Zadru, Odjel za lingvistiku)
8. dr. sc. Iva Nazalević Čučević (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za kroatistiku)

Ciljevi projekta

- temeljni je cilj projekta **jasno i precizno definirati kriterije za razlikovanje dopuna i dodataka** u hrvatskome jeziku te rezultate toga istraživanja primijeniti kod izgradnje **sintaktičkog repozitorija** – vrijedan resurs za unaprjeđenje alata za strojnu obradu te podučavanje i proučavanje hrvatskoga jezika
- teorijska strana projekta obuhvaća analizu pristupa razlici dopuna i dodataka u trima teorijskim okvirima:
  - a. teorija valentnosti i gramatike zavisnosti** (1. godina)
  - b. generativna gramatika** (2. godina)
  - c. kognitivna gramatika** (3. godina)

Ciljevi projekta

- na temelju tih istraživanja osmisliće se **kriteriji** koji vrijede za razlikovanje dopuna i dodataka u hrvatskom jeziku, a primjenu će imati u sintaktičkom repozitoriju
- za svako područje bit će organizirana jedna radionica koje će voditi stručnjaci za ta područja:
  - 1. Branimir Belaj (dopune i dodatci u kognitivnoj gramatici, 1. godina, između 10. i 15. siječnja 2021.)
  - 2. Martina Gračanin-Yuksek (dopune i dodatci u generativnoj gramatici, 2. godina)
  - 3. Ismail Palić (dopune i dodatci u gramatikama zavisnosti, 3. godina)

Ostali ciljevi

- pisanje radova, odlazak na konferencije i usavršavanja
- organiziranje okruglog stola o razlici dopuna i dodatka u 3. projektnoj godini
- prvi radni sastanak održan 20. veljače 2020.
- suradnja s projektom JENA – Hrvatsko jezikoslovno nazivlje, HRZZ (24. svibnja 2019. – 23. studenoga 2020.), nakon 23. studenoga 2020. projekt Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje

Teorijska podloga

- razlika između dopuna i dodataka prisutna u mnogim teorijama, a potvrđena je i u psiholingvističkim istraživanjima
- katkada je teško odrediti preciznu granicu među njima
- mnogi testovi daju dvojbene rezultate
- primjena testova iz teorije zavisnosti, kognitivne i generativne gramatike

Značenje pojma dopuna i dodatak u trima teorijama

Teorija valentnosti i gramatike zavisnosti

- **dopuna** – svaka obvezna sintaktička kategorija koju zahtijeva glagol; ona kategorija koja je **u odnosu valentnosti i zavisnosti s glagolom** u rečenici, a njezino izostavljanje rezultira negramatičnošću rečenice
- **dodatak** – neobvezna sintaktička kategorija koja se uglavnom može javiti uz veliki broj (a neke i uz svaki) glagol, **u odnosu zavisnosti s glagolom**, njezino izostavljanje rezultira gramatičnom rečenicom

Značenje pojma dopuna i dodatak u trima teorijama

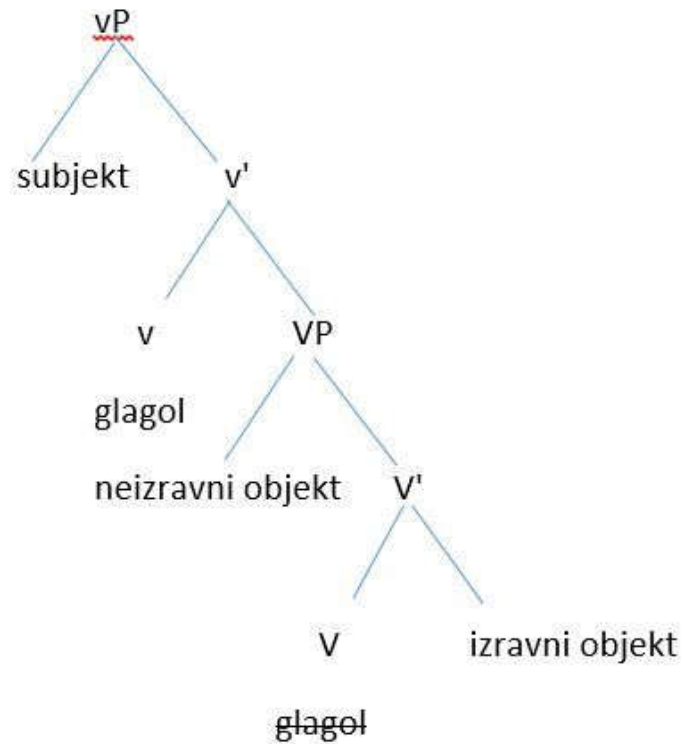
Generativna gramatika

- razlici dopuna i dodataka iz teorije zavisnosti odgovara razlika između **argumenata** i **adjunkta** u generativnoj gramatici
- iako argument i adjunkt mogu biti dijelovi semantičkoga opisa, adjunkt pripada i opisu frazne strukture, tj. sintaktičkih skupina
- sintaktičke skupine nakon uvođenja X'-teorije obuhvaćaju **glavu**, njezin **specifikator** i **dopunu** te katkada adjunkt ili dodatak
- **glava** skupine određuje njezinu **sročnost** te **distribuciju** cijele skupine, sestrinsko mjesto glave je **dopuna** s kojom tvori posrednu projekciju koja se spaja sa specifikatorom čime nastaje maksimalna projekcija

Značenje pojma dopuna i dodatak u trima teorijama

- adjunkti se pridružuju maksimalnim ili posrednim projekcijama
- u početnoj glagolskoj projekciji subjekt je na mjestu specifikatora (vanjski argument glagola), a objekt na mjestu dopune (unutarnji argument glagola), dok je glagol glava glagolske skupine

Struktura glagolske skupine u generativnoj gramatici

Značenje pojma dopuna i dodatak u trima teorijama

- operacija **spoji** (*Merge*) – jedina operacija u minimalističkome programu (dopuna je rezultat prvoga spajanja, a specifikator rezultat drugoga)
- argumenti imaju tematsku ulogu, dok adjunkti nemaju
- u strukturu se uvode dvama različitim mehanizmima, postoje različiti prijedlozi
- Chomsky (2000: 133), komplementacija je „Set Merge” (jednostavnija operacija), a adjunkcija „Pair Merge” (složenija operacija), adjunkcija je asimetrična za razliku od komplementacije

Značenje pojma dopuna i dodatak u trima teorijama

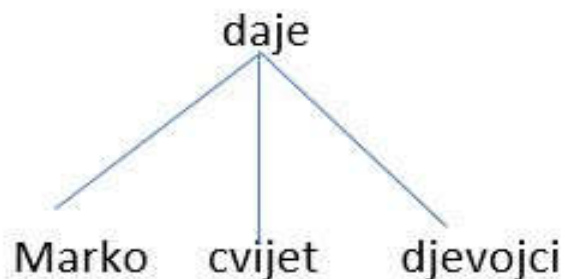
Kognitivna gramatika

- u kognitivnoj gramatici također postoje pojmovi **glave**, **dopune** i **modifikatora** i katkada adjunkta, međutim njihovi su odnosi drukčiji u odnosu na spomenute teorije
  - u odnosu komplementacije glava, odnosno odrednik profila, određuje značenje cijele konstrukcije, ali je zavisna sastavnica, dok je dopuna nezavisna sastavnica koja elaborira podstrukturu glave
  - u odnosu modifikacije modifikator je sastavnica strukture koja ima prazno elaboracijsko mjesto koje popunjava glava, te je glava nezavisna, a modifikator zavisna sastavnica
- sve tri teorije razlikuju obvezne od neobveznih dijelova rečenice, te pretpostavljaju 'različite mehanizme nastanka ili odnose', između glagola i dopuna te glagola i dodataka

Teorija valentnosti i teorije zavisnosti

- Tesnière (1959) je u okviru **teorije valentnosti** predložio razliku između **aktanata** (1., 2. 3. aktanat) i **cirkumstanata** na temelju triju kriterija:
  1. semantički kriterij (sudionici i okolnosti radnje)
  2. morfosintaktički kriterij (čisti padeži – prijedložni padeži, aktanti imaju samo čiste padeže)
  3. funkcionalni kriterij – elementi koji su nužni da bi upotpunili značenje glagola (nužni) i oni koji nisu nužni za značenje (slobodni)
- Tesnière razlikuje **odnos zavisnosti** od **odnosa valentnosti** (aktanti su u oba odnosa s glagolom, a cirkumstanti samo u odnosu zavisnosti)

Teorija valentnosti i teorije zavisnosti

- iz Tesnièreovih teorija razvijaju se **teorije zavisnosti** (Engel 1976, 1988, Helbig i Schenkel 1973, Engel i Schumacher 1976, Helbig 1992, Schumacher i dr. 2004), prema kojima rečenični dijelovi obuhvaćaju obvezne dopune, fakultativne dopune i dodatke, koji su pomični i zamjenjivi, a ostatak rečenice sastoji se od glagolskoga kompleksa, konektora i čestica

Teorija valentnosti i teorije zavisnosti

- Helbig (1992: 99) postoje tri vrste rečeničnih dijelova/ članova vezanih uz glagol:
  1. Obvezne dopune, u planu položaja nositelja valentnosti, supklasno specifične, valencijski ovisne, neispustive
  2. Neobvezne dopune, također u planu položaja nositelja valentnosti, supklasno specifične, kontekstualno ispustive
  3. Dodatci, nisu u planu položaja nositelja valentnosti, valencijski neovisni, ispustivi
- kod nas: Samardžija (1986, 1993, 2003), Teorija valentnosti i rječnik valentnosti hrvatskih glagola (1993), Šojat (2008), Mikelić Preradović (2008), Birtić i dr. (2018)

Teorija valentnosti i teorije zavisnosti

- noviji pristupi valentnosti:
- **multidimenzijски pristupi**
  - centar – periferija
  - teorija prototipa
  - **jednodimenzijски pristupi** – gradacija, skalarna kategorija, valentnost se sastoji od jednoga kriterija
  - Jacobs (1994): *Kontravalenz*, valentnost nije jedinstvena pojava, nego više srodnih pojava (nužnost, argumentnost, reakcija, selekcijska ograničenja, supkategorizacija)
  - ti su odnosi ili pojave neovisne jedna od druge

Testovi za razlikovanje dopune i dodataka

1. Test ispuštanja (eliminacijski test, test redukcije)

- ako ispuštanjem određenoga rečeničnog dijela rečenica postane negramatična, taj je dio dopuna

Igrači ljute * trenera.

- zamjerka je ovomu testu što se njime ne odvajaju samo dopune od dodataka, nego i neobvezne dopune od obveznih

2. Posljedični test (test zaključivanjem ili test implikacije)

- pretpostavka je ovoga testa da semantički obavezna dopuna uvijek ima mogućnost ostvarenja, iako je nema u stvarnoj realizaciji realizaciji:

Dječak jede.

– uvijek postoji nešto što on jede, moguće je uvesti zamjenicu uz glagol: Dječak jede nešto.

Testovi za razlikovanje dopuna i dodataka

Dječak spava.

*Dječak spava nešto.

- taj se postupak u TZ naziva anaforizacijom

3. Test priključivanjem ili izvlačenjem

- ako se neki element ne može izvući iz rečenice i priključiti s pomoću *i to se događa, dešava* ili *i to čini, radi*, riječ je o dopuni, ako je takvo izvlačenje moguće riječ je o dodatku, u podlozi je takva testa pretpostavka da se argument formalno-logički povezan sa svojim predikatom ne može od njega odvojiti u drugu rečenicu

a. Igrači ljute trenera.

*Igrači ljute. I to se događa treneru.

Testovi za razlikovanje dopuna i dodataka

b. Čitao je knjigu u vlaku.

Čitao je knjigu. I to se događa / I to čini u vlaku.

- ono što prođe posljedični test nije dopuna
- test je uglavnom primjenjiv na glagole radnje i zbivanja, ali nije na stanja
- neobvezne se dopune također mogu izdvojiti s *i to...* ali najčešće ne s glagolima činiti ili događati se

Ana ga je čekala tri sata.

Ana je čekala tri sata, i to njega.

*Ana je čekala tri sata, i to se događalo njemu.

- zanimljivo je primijetiti da se možda ispred svih dopuna može nalaziti *...i to*

?Igrači ljute, i to trenera.

Testovi za razlikovanje dopuna i dodataka

4. Test zamjenjivosti ili supstitucije drugim morfološkim oblikom

Puno razmišljam o tebi./ * na tebi. / * s tobom. (dopuna)

Pišem zadaću u školi / na stolu/ doma. (dodatak)

- prema nekim autorima to je temeljna ideja valentnosti
- ima protuprimjera:

Živim u Zagrebu/na Savi/doma. (dopuna)

5. test supstitucije glagola u okolini istoga rečeničnoga dijela

Ivan	puši	kod kuće
	jede	u vrtu
	šeće	iz dosade ...

- ako su glagoli zamjenjivi uz izraze s desne strane, riječ je o dodatku

Testovi za razlikovanje dopuna i dodataka

- ovaj je test itekako upitan s obzirom na današnje spoznaje: pregledom korpusnih podataka uvidjelo se da i dodatci imaju ograničenja u svojem supojavljivanju s glagolom

6. Parafraza rečenicom

- dodatci glagolu iz temeljne rečenice mogu se parafrazirati drugom rečenicom, dok se dopune ne mogu

Pojeo je sendvič u školi.

Pojeo je sendvič kad/dok je bio u školi.

Moja sestrična živi u Londonu.

*Moja sestrična živi kad/dok je u Londonu.

- zamjerka je ovom testu da se ne mogu svi dodatci parafrazirati rečenicom

On glasno govori.

*On govori, dok je glasan.

Testovi za razlikovanje dopuna i dodataka

- druga je zamjeraka da se i neke dopune mogu parafrazirati rečenicom

Teta Frida je preživjela rusku okupaciju Berlina. →

Teta Frida je preživjela kada /dok su Rusi okupirali Berlin. (Šojat 2008: 122)

7. Dijaloški test (potječe iz češkoga funkcijskog generativnoga opisa)

Susjedi su stigli.

Kamo su stigli?

#Ne znam.

Što je jučer radio?

Išao je u kino.

*Što je radio *u kino*?

- dio koji može biti uključen u pitanje s raditi, kao npr. vremenska oznaka *jučer* nije dopuna

Repozitorij: cilj i definicije

Cilj: izgradnja repozitorija hrvatskih rečenica s rečeničnim dijelovima sintaktički dvojbene funkcije (gradnja relacijske baze u SQL okruženju, izgradnja sintaktičkoga modela za unos rečenica, popisivanje glagola s dvojbenim dijelovima, prikupljanje primjera, korpusno istraživanje, analiza primjera)

Definicije :

- ✓ Rječnici stranih riječi – lat. *repositorium*: polica s pregradama za spise ili knjige; ormar za spise ili knjige
- ✓ HJP 1. mjesto na kojem se što sabire i čuva; spremište, čuvalište
2. *inform.* zbirka informacija o kompjuterskom sustavu;
nadskup rječnika podataka
- ✓ Općenito govoreći repozitorij je spremište digitalnog, odnosno elektroničkog sadržaja...

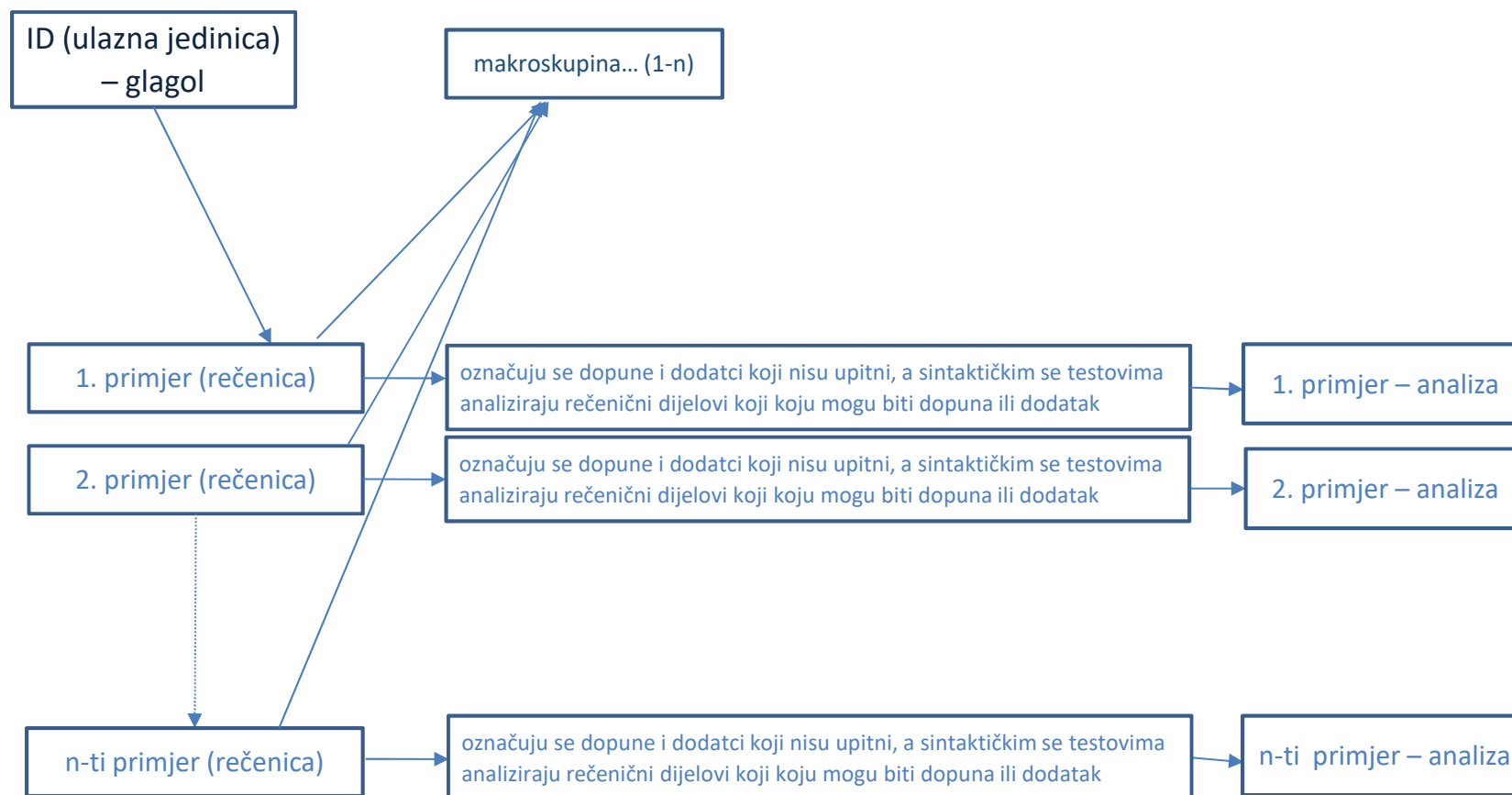

Repozitorij: metodologija

Izrada repozitorija uključuje sljedeće metodološke korake:

- ✓ osmišljavanje strukture specifične relacijske baze podataka u SQL okruženju s pripadajućim središnjim sustavom upravljanja sadržajem (CMS, *content management system*) i prilagođenim personaliziranim sučeljem za unos
- ✓ postavljanje stabilne radne inačice s analizama rečenica
- ✓ usavršavanje radnoga sučelja i usustavljanje informacija u repozitoriju radi konačnoga otvaranja za javnost i dodatnih korisničkih funkcija, kao što je primjerice grafički prikaz.

Repozitorij: početne ideje – nacrt strukture

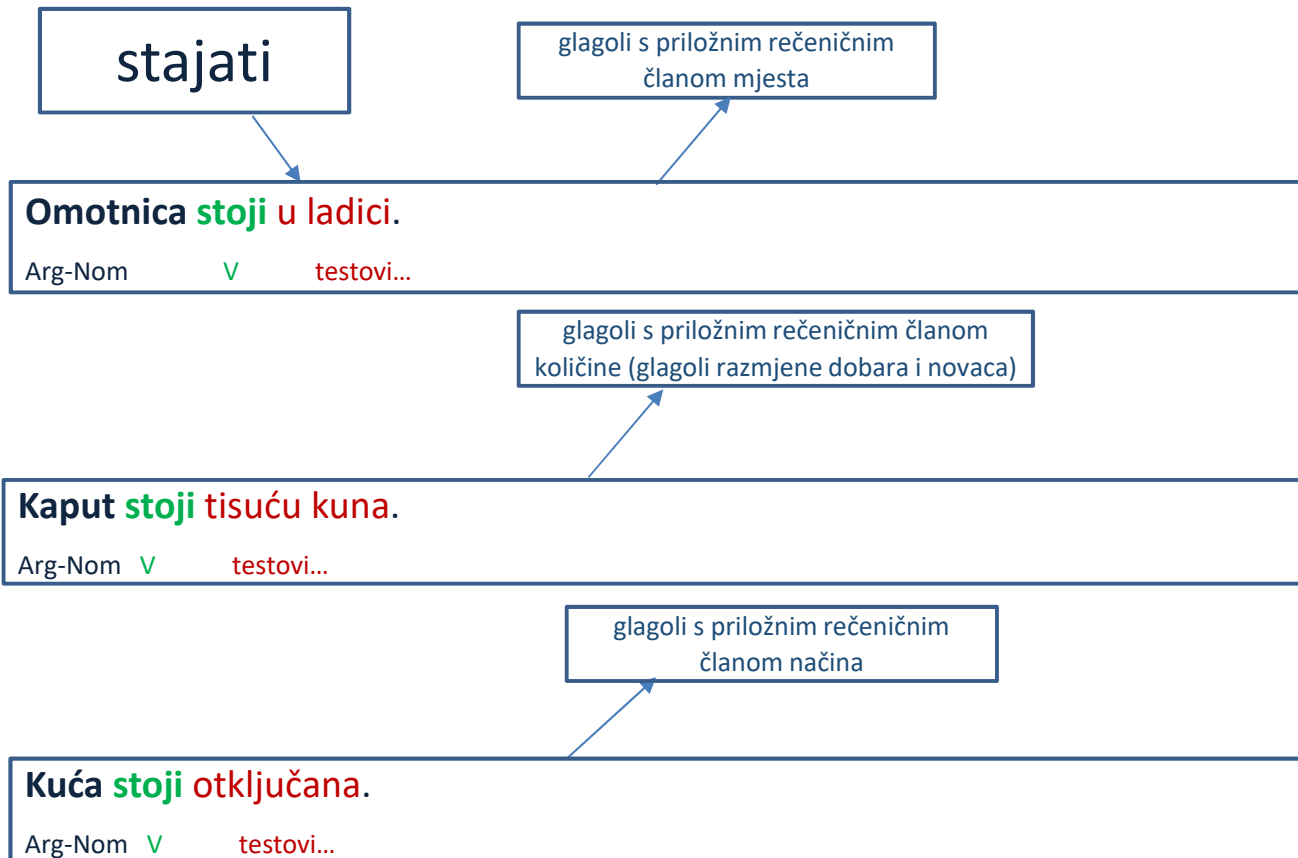

Repozitorij: makroskupine

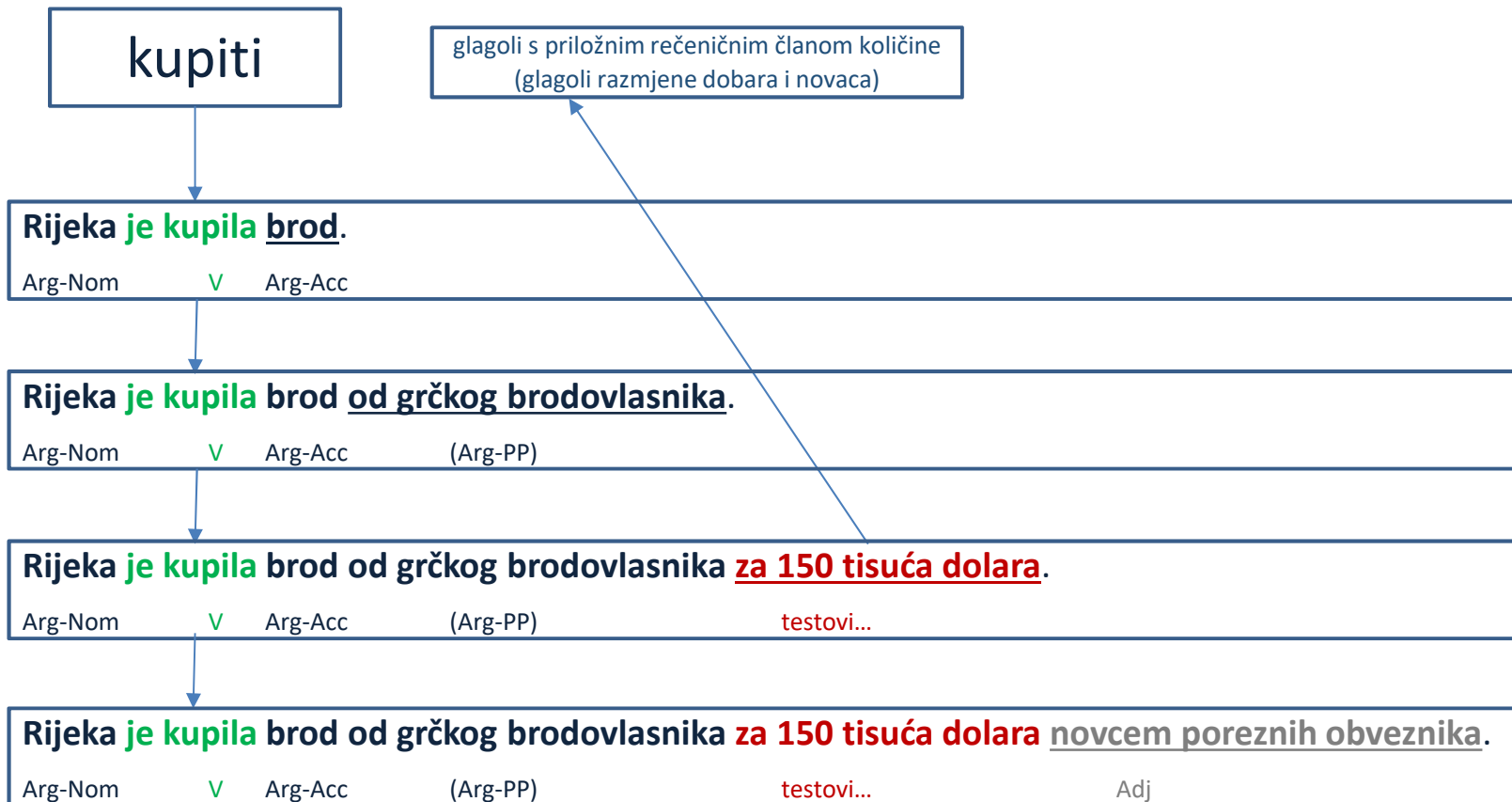
Na temelju literature zasad predviđeno 13 makroskupina (još uvijek otvoren popis):

1. Glagoli s priložnim rečeničnim članom mjesta (biti, stanovati, živjeti)
2. Glagoli s priložnim rečeničnim članom cilja (baciti, dosegnuti, spremiti, odložiti, trpiti)
3. Glagoli s priložnim rečeničnim članom izvora (dolaziti)
4. Glagoli s priložnim rečeničnim članom vremena (biti, trajati)
5. Glagoli s priložnim rečeničnim članom količine (glagoli razmjene dobara i novaca: doći, stajati, težiti, prodati, kupiti)
6. Glagoli s priložnim rečeničnim članom načina (držati se, ponašati se, postupati, ravnati se, rukovoditi, zvučati)
7. Glagoli s priložnim rečeničnim članom uzroka (proizlaziti, potjecati)
8. Glagoli s priložnim rečeničnim članom namjene (koristiti se, služiti)
9. Glagoli s instrumentalnom dopunom (mirisati, smrdjeti, roditi, zračiti, počinjati, završavati)
10. Glagoli s benefaktivnim dativom (ispeći, sašiti)
11. Glagoli s unutarnjim objektom (živjeti, spavati)
12. Sportski glagoli (hodati, trčati, skočiti, plivati)
13. Pasivni agensi (čitati, graditi)

Repozitorij: početne ideje – ideje o označivanju

Repozitorij: početne ideje – ideje o označivanju

Repozitorij: testovi

Na temelju proučene projektne literature zasad se određuju testovi koji mogu biti primjenjivi za hrvatski jezik pri ispitivanju rečeničnih dijelova (elemenata) koji mogu biti ili dodatci ili dopune.

- ✓ Primarni je posao trenutačno kombinacija teorijskih istraživanja i informatičkih mogućnosti pri određivanju primjenjivih kriterija za testove.
- ✓ Početna je ideja da budu podijeljeni u dvije skupine: primarne i sekundarne.
- ✓ Primarni bi testovi trebali tvoriti manji popis i biti primjenjivi na svaki upitni rečenični element, bez obzira na to kojoj makroskupini sintaktičkih dvojbi primjer pripada.
- ✓ Sekundarni bi testovi trebali tvoriti širi popis i birati se prema tomu jesu li primjenjivi pri ispitivanju rečeničnih elemenata u pojedinoj makroskupini sintaktičkih dvojbi.

Repozitorij: simulacija označivanja

Rijeka je kupila brod od grčkog brodovlasnika za 150 tisuća dolara.				
Rijeka	je kupila	brod	od grčkog brodovlasnika	
za 150 tisuća dolara				
Testovi ili oznaka?	Testovi ili oznaka?	Testovi ili oznaka?	Testovi ili oznaka?	Testovi ili oznaka?
Arg-Nom	V	Arg-Acc	(Arg-PP)	
		testovi...		

Repozitorij: simulacija testiranja

Primarni testovi:

Test 1	Arg	(Arg)	Adj
Test 2	Arg	(Arg)	Adj
Test 3	Arg	(Arg)	Adj
Test 4	Arg	(Arg)	Adj
Test 5	Arg	(Arg)	Adj

Test 1	Arg	(Arg)	Adj	Ne rabi se
Test 2	Arg	(Arg)	Adj	Ne rabi se
Test 3	Arg	(Arg)	Adj	Ne rabi se
Test 4	Arg	(Arg)	Adj	Ne rabi se
Test 5	Arg	(Arg)	Adj	Ne rabi se
Test 6	Arg	(Arg)	Adj	Ne rabi se
Test n	Arg	(Arg)	Adj	Ne rabi se

Repozitorij: mogući rezultati

- ✓ Na taj bismo način mogli dobiti rezultate koji nisu binarni nego skalarni (primjerice, testovi za skupinu za 150 tisuća dolara u prethodnom primjeru pokazuju s 20 % da je obavezna dopuna, 20 % da je neobavezna, a 60 % da je dodatak...)
- ✓ Budući da je oblik repozitorija otvoreniji od same baze podataka, nakon formalnog (statističkog) dijela analize trebali bismo otvarati sljedeća (i tekstna) polja za dodatne informacije o obrađenom pitanju:
  - komentari i zaključci
  - nacrti radova i prezentacija u toku
  - poveznice na dostupne radove i istraživanja sa sličnim rezultatima
  - i sl.

Hvala na pozornosti!